

nia, życia intelektualnego, swoistego wzoru stosunków międzyludzkich, jest to, w jakim stopniu środowisko nauczycieli akademickich uświadomi sobie swoje obowiązki i będzie je respektowało. Innymi słowy, teraźniejszość i przyszłość uniwersytetów w decydującej mierze zależy od moralności uczonych. Niezależnie od tego, czy jest to twierdzenie prawdziwe całkowicie, czy też tylko częściowo, czy twierdzenie to jest realistyczne, czy też utopijne, praca Shilsa ma duże znaczenie praktyczne. Tekst książki przypomina klasyczne moralitety dwudziestowieczne, których autorzy w mniejszym stopniu dbali o elegancję teoretyczną, w większym natomiast stopniu o siłę perswazyjną proponowanych reguł, stylów działania i hierarchii wartości. *Etyka akademicka* jest takim moralitetem, napisanym językiem dwudziestowiecznym, osadzonym we współczesności, którego lekturę można spokojnie zalecić wszystkim, którzy w jakiś sposób są związani z uniwersytetami.

Nikt nie jest w stanie orzec, jaka będzie przyszłość uniwersytetów we współczesnym świecie. Najprawdopodobniej nie ma już powrotu do tradycyjnych, małych, elitarnych uczelni, w których duch uniwersytetu znajduje najbardziej sprzyjające warunki rozwoju. Jednakże respektowanie reguł etyki akademickiej, może przynajmniej spowodować kontynuację tradycji tych uczelni we współczesności.

Niestety autor ogranicza swe rozważania wyłącznie do uniwersytetów zachodnich (s. 2). Co więcej, w pracy zawarte są nieliczne wprawdzie, lecz ostre negatywne oceny uczelni nie należących do tych krajów. Oceny te są oparte na niezbyt dobrej znajomości przedmiotu, na ekstrapolacji szczególnej sytuacji wyższych uczelni w okresie stalinizmu na współczesność (por. s. 24, 100). Mimo wstępnego zastrzeżenia autora, że nie będzie się zajmował uczelniami spoza krajów demokracji parlamentarnej oraz wbrew deklarowanym przez siebie regułom etyki akademickiej, wykracza on nieco poza swe kompetencje, formułując ponadto sądy zbyt kategoryczne, jak na stopień ich uzasadnienia. Nie to jest wszakże najważniejsze. Rozważania zawarte w recenzowanej pracy są w przytłaczającej większości inspirujące również dla ethosu akademickiego uczonych pracujących niekoniecznie w wyróżnionych przez Shilsa krajach. Jest to wszakże problem odrębny.

Recenzowana praca stanowi dobry impuls dla osób zajmujących się profesjonalnie etyką. Można by odnieść wrażenie, że w tej dziedzinie zrobiono już wszystko, co było możliwe do zrobienia. Tymczasem okazuje się, jak płodne bywa zwrócenie się ku stronie praktycznej współczesności z punktu widzenia wartości tradycyjnych.

Henryk Jankowski

Klasyczny utilitaryzm a problem przerywania ciąży

L. W. Sumner, *Abortion and Moral Theory*, Princeton University Press, Princeton—New Jersey 1981, s. 246.

W dyskusjach etycznych toczonych na temat przerywania ciąży wyróżnić można, najogólniej rzecz biorąc, trzy główne stanowiska, które nazywam za Sumnerem liberalnym, konserwatywnym i umiarkowanym. Zwolennicy pierwszego z tych sta-

nowisk podkreślają przede wszystkim prawo kobiety do kontrolowania własnego ciała i bronią tezy, zgodnie z którą przerywanie ciąży jest mniej więcej tym samym, co usunięcie fragmentu tkanki z organizmu kobiety, a zatem nie jest naganne moralnie. Płód staje się człowiekiem i uzyskuje tym samym prawo do życia dopiero wówczas, kiedy zdolny jest do życia poza organizmem matki. Drugie, skrajnie odmienne stanowisko głosi, że usuwanie ciąży jest w każdym przypadku niedopuszczalne moralnie, ponieważ płód już od momentu zapłodnienia jest osobą ludzką i przysługują mu wszystkie należne osobie ludzkiej prawa, w tym prawo do życia. Zgodnie zatem z poglądem konserwatywnym przerywanie ciąży, nawet w najwcześniejszym stadium rozwoju zygoty, jest odbieraniem życia niewinnej istocie ludzkiej i dlatego powinno być traktowane tak jak morderstwo. Natomiast ostatnie, umiarkowane podejście do omawianego problemu, łączy elementy złagodzonej wersji stanowiska konserwatywnego z elementami stanowiska liberalnego i unika tym samym skrajności wniosków wynikających z obydwu powyższych rozwiązań.

L. W. Sumner w pracy *Abortion and Moral Theory* poddaje krytycznej analizie dwa pierwsze z wymienionych stanowisk w sporze o przerywanie ciąży i opowiada się za słusznością moralną stanowiska umiarkowanego. „Jako racjonalne i sumienne osoby — pisze — powinniśmy preferować taki pogląd na przerywanie ciąży, dla którego możemy znaleźć najlepsze intuicyjne i teoretyczne argumenty” (s. 39). Intuicyjny poziom argumentacji wymaga, aby ocena moralna usuwania ciąży wiązała się logicznie z wiarygodnymi i względnie pewnymi sądami moralnymi dotyczącymi pokrewnych kwestii, jak np. antykoncepcji i dzieciobójstwa. Teoretyczny poziom argumentacji wymaga, z kolei odwołania się do określonej teorii moralnej, która mogłaby stanowić istotną podstawę do sformułowania moralnego stanowiska wobec przerywania ciąży.

Recenzowana praca miała, w założeniu autora, realizować dwa powiązane ze sobą cele. Po pierwsze, cel praktyczny, czyli ustalenie kryteriów dla określenia statusu moralnego płodu i opowiedzenie się tym samym po stronie tej polityki społecznej i prawnej dotyczącej przerywania ciąży, która wynika logicznie z przyjętych kryteriów. Po drugie, cel teoretyczny, czyli przeniesienie dyskusji wokół moralnych problemów usuwania ciąży na poziom teorii etycznej (co, zdaniem Sumnera, nie było w dostatecznym stopniu uwzględniane w dotychczasowych pracach na ten temat) i uzasadnienie stanowiska umiarkowanego poprzez wyprowadzenie go z teorii klasycznego utilitaryzmu.

Praca składa się z sześciu rozdziałów, z których jedynie dwa ostatnie zawierają teoretyczne uzasadnienie stanowiska autora. Sumner rozpoczyna bowiem wykład od analizy problemów zwanych przez niego praktycznymi i dopiero w dalszych partiach książki przechodzi do rozważenia problemów *stricte* teoretycznych. Nie oznacza to jednak, aby pierwsze rozdziały pracy pozbawione były refleksji o charakterze etycznym. Zasygnalizowany na wstępie przez autora podział na rozdziały praktyczne i teoretyczne ma przede wszystkim na celu zachęcenie do przeczytania książki tych osób, które nie miały dotychczas do czynienia z tekstami filozoficznymi. Świadczy o tym m.in. dbałość autora o możliwie prosty i jasny język pracy oraz unikanie — jak sam to określa — żargonu filozoficznego, mogącego utrudnić szerszemu gronu czytelników zrozumienie tekstu.

Pierwszy rozdział pracy zatytułowany „The Abortion Debate” ma za zadanie nakreślenie ogólnego tła dyskusji na temat przerywania ciąży i zasygnalizowanie podstawowych elementów konfliktu między różnymi stanowiskami w tej kwestii. Dwa następne rozdziały poświęcone są przedstawieniu, zanalizowaniu i krytyce dwóch skrajnych poglądów na problem przerywania ciąży. Wyniki tych rozważań

mają charakter negatywny, dają jednak pewne wskazówki dla kierunku poszukiwań właściwego — zdaniem autora — rozwiązania, które w najogólniejszych zarysach zostało przedstawione w rozdziale „The Third Way”. Zarówno pogląd konserwatywny, jak i naiwne wersje stanowiska liberalnego błędnie zakładają, że można ustalić określony punkt graniczny (np. zapłodnienie, urodzenie się dziecka), w którym płód uzyskuje status moralny osoby, a zatem również prawo do życia¹. Oznacza to, że przejście od braku do posiadania pełnego statusu moralnego ma charakter gwałtownego skoku. Oba stanowiska zakładają również ujednoczenie statusu moralnego wszystkich nie narodzonych istot ludzkich i zygotę traktują w ten sam sposób, co w pełni ukształtowany i zdolny do życia poza organizmem płód. Nie przywiązują zatem należytej wagi do faktu rozwoju płodu w czasie ciąży. Stanowisko, które zdaniem Sumnera, może uniknąć powyższych błędów powinno wychodzić z następujących przesłanek:

1) uzyskiwanie pełnego statusu moralnego jest wynikiem stopniowego procesu, możemy więc ustalić nie punkt, lecz jedynie okres graniczny (*threshold period or stage*), w czasie którego dana istota staje się podmiotem moralnym;

2) aby możliwe było zróżnicowanie statusu moralnego zygoty i w pełni ukształtowanego płodu, okres graniczny powinien przypadać na określone stadium rozwoju ciąży;

3) status moralny płodu powinien, przynajmniej częściowo, wiązać się z poziomem jego rozwoju;

4) kryterium statusu moralnego płodu „powinno być na tyle ogólne, by stosować się również do innych istot, a nie tylko płodów, powinno wiązać status moralny tych istot z pewnymi własnościami empirycznymi oraz powinno być moralnie istotne” (s. 126).

Stanowisko umiarkowane zakłada zatem, najogólniej rzecz biorąc, istotną pod względem moralnym różnicę między wczesnym a późnym przerywaniem ciąży (po okresie granicznym). Należy jednak zwrócić uwagę na to, że na podstawie przedstawionych powyżej zasad zbudować można kilka różniących się rozwiązań. Podstawowe znaczenie ma zatem określenie kryterium statusu moralnego, jego związku z normalnym rozwojem płodu oraz ustalenie okresu granicznego.

Podjmując pierwszy z wymienionych powyżej problemów Sumner analizuje cztery najbardziej, jego zdaniem, zasługujące na uwagę kryteria statusu moralnego: wartość wewnętrzną, ożywienie (*being alive*), wrażliwość na bodźce zmysłowe i racjonalność. Pierwsze z nich zostaje odrzucone ze względu na to, że nie może samodzielnie (bez odpowiedniej teorii dotyczącej wartości wewnętrznych) tworzyć odpowiedniego kryterium statusu moralnego. Natomiast drugie kryterium jest, jak sądzi autor, zbyt słabe — wyznacza zbyt szeroki zakres kategorii istot, którym powinien przysługiwać pełny status moralny. „Jeśli moralność ma popierać i ochraniać interesy lub dobro, to powinna interesować się jedynie istotami świadomymi lub wrażliwymi na bodźce zmysłowe. Żadne inne istoty nie mogą odnosić korzyści lub być pokrzywdzone w moralnie istotny sposób” (s. 136—137). Kryterium racjonalności jest z kolei zbyt mocne, gdyż wyklucza klasę istot (ludzi i zwierząt), które powinny znaleźć się pod ochroną moralności. Racjonalność jest wystarczającym, lecz niekoniecznym warunkiem posiadania statusu moralnego. Wydaje się zatem —

¹ W pierwszym rozdziale pracy autor definiuje status moralny w terminach prawa do życia. Później rezygnuje z tej definicji, ponieważ jest ona adekwatna jedynie dla tych teorii, które traktują prawa jako podstawowe fakty moralne. Posiadanie statusu moralnego interpretuje zatem jako branle pod uwagę użyteczności danej istoty w obliczaniu społecznej użyteczności (s. 197).

stwierdza w konkluzji autor — iż jedynym obiecującym kryterium jest kryterium wrażliwości na bodźce zmysłowe (*sentience*), rozumiane w wąskim zakresie jako zdolność do odczuwania przyjemności i bólu, natomiast w szerszym — jako możliwość odczuwania zadowolenia i frustracji. Uznanie, że posiadanie prawa do życia związane jest ze stopniem rozwoju wrażliwości danej istoty na bodźce zmysłowe, pozwoli nie tylko na sformułowanie racjonalnej oceny moralnej przerywania ciąży, lecz otwiera także możliwość rozwiązania wielu innych problemów, jak np. stosunku człowieka do zwierząt, problemu opieki nad dziećmi urodzonymi z poważnymi defektami umysłowymi i ludźmi znajdującymi się na granicy życia i śmierci.

Odnosząc powyższe uwagi do kwestii statusu moralnego płodu autor stwierdza, iż za okres graniczny, w którym kształtuje się wrażliwość płodu na doznawanie odczuć zmysłowych, uznać należy drugi trymestr ciąży. Pogląd ten zgodny jest z potocznymi intuicjami moralnymi, traktującymi antykoncepcję i pozbawianie życia noworodka w całkowicie odmiennych kategoriach moralnych. Uznanie, że płód uzyskuje pełny status moralny w drugim trymestrze ciąży, przenosi tę asymetrię do moralnej oceny przerywania ciąży. Wczesne przerywanie ciąży (w pierwszym trymestrze) traktowane jest w podobny sposób jak antykoncepcja, natomiast późne — tak jak pozbawianie życia nowo narodzonego dziecka. Wnioski, jakie wypływają stąd dla polityki społecznej i prawnej dotyczącej przerywania ciąży są oczywiste. Kobieta powinna mieć pełną autonomię w podejmowaniu decyzji o stosowaniu antykoncepcji i o usunięciu wczesnej ciąży, nie ma zatem potrzeby prawnego regulowania kwestii przerywania ciąży w pierwszym trymestrze rozwoju płodu. Natomiast prawne zezwolenie na usunięcie ciąży w późniejszym terminie powinno opierać się na tych samych zasadach, na których również usprawiedliwione wydaje się popełnienie zabójstwa, tzn. w przypadku samoobrony i eutanazji. Dotyczy to zatem jedynie tych przypadków, w których donoszenie ciąży zagraża życiu matki lub istnieje duże prawdopodobieństwo, że przyszłe dziecko przyjdzie na świat nieuleczalnie chore.

Należy zaznaczyć, że choć Sumner traktuje późne przerywanie ciąży w tych samych kategoriach moralnych co dzieciobójstwo, to dostrzega jednak — jak sam to określa — znaczącą moralnie różnicę między pozbawianiem życia płodu a spowodowaniem śmierci dziecka. Pisze o tym: „Płód jest pasożytem w odniesieniu do jedynej w swoim rodzaju jednostki w sposób, w który nowo narodzone dziecko nie jest. Ta pasożytnicza relacja usprawiedliwia w sposób bardziej liberalny późne przerywanie ciąży niż dzieciobójstwo, gdyż nie mają one miejsca w tych samych warunkach” (podkreślenie — A.P-F.) (s. 152). Sądzę, że powyższe twierdzenie osłabia w zasadniczy sposób tezę autora o moralnej tożsamości późnego przerywania ciąży i eutanazji noworodków. Biorąc bowiem pod uwagę ową pasożytniczą relację płodu i matki możemy dowodzić, że nawet jeśli płód posiada prawo do życia, to prawo to jest prawem zaledwie potencjalnym i może zostać ograniczone w sytuacji konfliktowej przez prawa matki. Uznanie przez autora, że istnieją stopnie statusu moralnego, wydaje się potwierdzać tę wątpliwość³.

Najbardziej interesującą, zwartą i bogatą treściowo część recenzowanej pracy stanowią dwa ostatnie rozdziały: „Morality and Utility” i „Life and Death”. W pierwszym Sumner uzasadnia, dlaczego teoria klasycznego utilitaryzmu stanowi właściwą

³ Warto zaznaczyć, że problem istnienia stopni statusu moralnego nie został przez autora wyjaśniony w sposób ostateczny. Bowiem na s. 144 twierdzi, iż wśród istot wrażliwych na bodźce zmysłowe istoty bardziej rozwinięte mają większy status moralny. Natomiast na s. 198 podkreśla, iż w teorii klasycznego utilitaryzmu wyróżnić można jedynie istoty o pełnym statusie moralnym.

podstawę do rozstrzygnięć etycznych, natomiast w rozdziale ostatnim ukazuje, w jaki sposób stanowi ona układ odniesienia do postulowanego powyżej umiarkowanego stanowiska wobec kwestii przerywania ciąży.

Obronę klasycznego utilitaryzmu rozpoczyna autor od wyróżnienia czterech typów teorii etycznych: teorii dyskrecjonalnych i idealnych — ze względu na brak lub istnienie w danej teorii norm reglamentujących sferę życia prywatnego jednostek, oraz teorii warunkowych i absolutnych — ze względu na sposób obowiązywania norm moralnych. Teorie, które leżą u podstaw dwóch skrajnych poglądów na problem usuwania ciąży należą, według klasyfikacji autora, do typu teorii absolutnych. Ostrze krytyki Sumnera kieruje się zatem przeciwko absolutnym teoriom etycznym zarówno w ich idealnej (teoria prawa naturalnego), jak i dyskrecjonalnej (liberalna teoria praw) postaci.

Argumenty wysuwane przez Sumnera pod adresem liberalnej teorii absolutnych praw ograniczają się do klasycznych zarzutów stawianych teoriom absolutnym, jak np. absolutyzowanie wolności i stawianie jej ponad wszelkie inne wartości, niemożliwość racjonalnego rozwiązywania konfliktów moralnych. Nowe elementy wnosi natomiast dokonana przez autora krytyka idealnej teorii prawa naturalnego, którą autor przenosi na poziom dyskusji wokół interpretacji pojęcia dobrego życia. Teorie idealne, postulując wspólne dobro dla wszystkich istot ludzkich, opierają się na nieadekwatnej koncepcji jednorodności natury ludzkiej. Ceną, jaką płacimy za przyjęcie obiektywnej interpretacji pojęcia dobrego życia, jest „utrata jednej z form indywidualności: szacunku dla osób jako istot, które są w stanie określić, na czym polegają ich własne interesy” (s. 173). W konkluzji autor stwierdza, iż możliwa do zaakceptowania teoria etyczna winna być teorią dyskrecjonalną i warunkową. Warunki te spełnia zarówno intuicjonizm praw, jak i klasyczny utilitaryzm, jednakże brakiem pierwszej z tych teorii jest nieumiejętność porównywania określonych praw i obowiązków oraz traktowanie praw jako podstawowych faktów moralnych (bez odniesienia ich — jak czyni to utilitaryzm — do pojęcia użyteczności).

W dalszej części pracy Sumner przedstawia własną interpretację teorii klasycznego utilitaryzmu, rozważając m.in. możliwe sformułowania zasady użyteczności i porównując ze sobą *desire* i *experience models*. W modelu klasycznym społeczna użyteczność określana jest przez sumę indywidualnych użyteczności, które powinniśmy analizować w terminach interesów lub dobra (*welfare*). Natomiast dobro indywidualne zostało zdefiniowane jako pożądaný stan umysłu, a nie jako satysfakcja ze spełnienia pragnień. Sumner analizuje także związek klasycznego utilitaryzmu z bezpośrednią i pośrednią teorią praw opowiadając się za przyjęciem rozwiązania leżącego między utilitaryzmem czynów a utilitaryzmem reguł (s. 192).

Jeśli klasyczny utilitaryzm ma stanowić podstawę umiarkowanego stanowiska wobec usuwania ciąży, to powinien popierać przyjęte przez autora kryterium statusu moralnego oraz odmienność oceny moralnej wczesnego i późnego przerywania ciąży. Pierwszy z tych problemów nie nasuwa, jak sędzę, większych wątpliwości. Rozważania autora idą zatem w kierunku wykazania, że zróżnicowanie moralnej oceny przerywania ciąży wiąże się z rozróżnieniem dwóch rodzajów czynów: zapobiegania tworzenia nowych istot i powodowania śmierci osób posiadających pełny status moralny. Nasze czyny — stwierdza autor — mają wymiar moralny jedynie wówczas, kiedy dotyczą istot wrażliwych na bodźce zmysłowe. Wczesne przerywanie ciąży nie może zatem ani krzywdzić, ani łamać prawa do życia płodu. Fakt, iż płód jest potencjalną istotą ludzką, nie może wpływać na przyznanie mu od momentu poczęcia pełnego statusu moralnego. Może natomiast

określać, w jaki sposób powinniśmy ochraniać jego życie po uzyskaniu statusu moralnego. Bowiem uznanie równej użyteczności wszystkich zdolnych do odczuwania zmysłowego istot nie oznacza, że powinniśmy traktować je w ten sam sposób.

Abortion and Moral Theory jest jedną z najbardziej interesujących teoretycznych prac napisanych na temat moralnych aspektów przerywania ciąży. Jej dużą zaletą jest bezpośrednio powiązanie teorii etycznej z moralną oceną przerywania ciąży oraz próba oceny i podsumowania dotychczasowych rozważań na ten temat. Praca Sumnera — profesora filozofii na uniwersytecie w Toronto — wyróżnia się także zakresem podejmowanych problemów moralnych, które pomimo bezpośrednio związku z kwestią przerywania ciąży były często pomijane w innych tego typu pracach. Dotyczy to zwłaszcza ostatniego rozdziału książki, który w znaczny sposób poszerza i pogłębia centralny problem pracy.

Alicja Przytuśka-Fiszler

O niektórych zasadach polityki społecznej

Ethical Principles for Social Policy, ed. J. Howie, Southern Illinois University Press, Carbondale—Edwardsville 1984, s. 155.

Tytuł zbioru wykładów, wygłoszonych dzięki staraniom fundacji imienia A. R. Leysa, przez amerykańskich etyków na uniwersytecie w Carbondale, jest trochę mylący¹. Czytelnika oczekującego syntetycznego przeglądu zasad polityki społecznej spotyka rozczarowanie. Sześciu autorów zajmuje się w tej książce tylko niektórymi wybranymi zagadnieniami odgrywającymi jednak ogromną rolę w kształtowaniu polityki państwa wobec własnych obywateli.

Pierwszy z autorów, William K. Frankena zastanawia się nad problemem, czy szacunek dla życia jest sam w sobie właściwym wyznacznikiem polityki społecznej, szczególnie w takich dziedzinach, jak medycyna i ochrona środowiska naturalnego. Przede wszystkim jednak autor dąży do ustalenia różnych znaczeń terminów składających się na wyrażenie „szacunek dla życia” w zależności od odmiennych kontekstów: religijnego i estetycznego. Nie należy bowiem mieszać biologicznego życia jednostki z życiem gatunkowym lub życiem psychicznym, jak również szacunku jako kategorii wypływającej z pobudek estetycznych („życie jest piękne”) lub religijnych („życie jest święte”) ze *stricto* moralnym jego rozumieniem. To ostatnie oznacza tylko tyle, że pewne sposoby traktowania życia cielesnego człowieka oceniane są jako moralnie złe lub dobre, właściwe lub niewłaściwe. Czym charakteryzują się te czyny wobec życia, które uznaje się za moralnie niedopuszczalne? Etyk po-

¹ Oto pełna lista zamieszczonych w zbiorze szkiców: W. K. Frankena, *The Ethics of Respect for Life*, W. T. Blackstone, *Zero Population Growth and Zero Economic Growth: An Exploration of Some of the Value Questions*, R. Wasserstrom, *Racism, Sexism, and Preferential Treatment: An Approach to the Topics*, G. Dworkin, *Is More Choice Better than Less?* J. Feinberg, *The Child's Right to an Open Future*, T. L. Beauchamp, *Medical Paternalism, Voluntariness, and Comprehension*.